

ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ ТА СТРУКТУРИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

STRUCTURAL FEATURES AND LEVEL OF JUVENILE DELINQUENCY

Старко О.Л.,

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено проблемі злочинності неповнолітніх. Розглянуто питання про стан злочинності неповнолітніх у тому числі за період 2013–2017 рр. Зокрема, проаналізовано кримінологічні показники щодо рівня та структури злочинів, учинених неповнолітніми.

Ключові слова: злочинність, неповнолітні особи, рівень, структура, питома вага, офіційна реєстрація.

Статья посвящена проблеме преступности несовершеннолетних. Рассмотрен вопрос о состоянии преступности несовершеннолетних, учитывая период 2013–2017 гг. В частности, проанализированы криминологические показатели уровня и структуры преступлений несовершеннолетних.

Ключевые слова: преступность, несовершеннолетние, уровень, структура, удельный вес, официальная регистрация.

The article is devoted to the problem of juvenile delinquency. The juvenile delinquency condition, from 2013 to 2017 is studied. Criminological indicators concerning the level and structure of crimes committed by minors have been analyzed.

Key words: crime, minors, level, structure, specific weight, official registration.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми посилення боротьби зі злочинністю неповнолітніх є загальновідомою. Неповнолітні злочинці становлять резерв для майбутньої злочинності, у тому числі й найнебезпечніших її видів. Кримінологічний аналіз злочинності неповнолітніх, передусім особливостей сучасних її проявів, є необхідною умовою протидії їй на сучасному етапі й у майбутньому.

Стан дослідження. Проблеми вивчення особливостей кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх і запобігання їй присвячено доволі широке коло праць відомих учених-кримінологів. Зокрема, це роботи В.В. Голіни, І.М. Данишина, О.М. Джужи, В.Т. Ємельянова, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка, Ю.Л. Заросинського, О.Г. Кальмана, А.П. Тузова, В.І. Шакуна та багатьох інших учених. Водночас низка чинників, пов'язаних зі змінами в соціально-економічній, суспільно-політичній, науково-технічній, інформаційній сферах впливає на кримінологічну ситуацію в країні, у тому числі й злочинність неповнолітніх, що вимагає подальшого глибокого вивчення проблеми злочинності та розроблення заходів запобігання їй.

Метою статті є аналіз таких показників стану злочинності неповнолітніх, як її рівень і структура, передусім за останні п'ять років (2013–2017 рр.).

Виклад основного матеріалу. Рівень злочинності – це її кількісна характеристика, що вимірюється в абсолютних величинах сумою вчинених злочинів та осіб, які їх учинили за певний проміжок часу на визначеній території. Рівень злочинності неповнолітніх за останні 27 років характеризується нестабільністю значень його показників. Так, показники офіційної реєстрації свідчать про зростання рівня злочинності неповнолітніх до 1995 р. включно, після чого він почав поступово знижуватися за абсолютними показниками (у 1990 р. зареєстровано 28819 злочинів за участю неповнолітніх; у 1995 р. – 41648; у 2000 р. – 37239; у 2002 р. – 32335; у 2003 р. – 30950) [1, с. 211]. За даними досліджень 2002 р., частка злочинів неповнолітніх у загальній злочинності становила 10% [2, с. 268].

Отже, до 2004 р. щороку в Україні реєструвалося 31–33 тис. злочинів, учинених неповнолітніми та за їхньою участю. У 2005 р. їх кількість скоротилася до 26,5 тис., а у 2006 р. – майже до 20 тис. [3, с. 470]. Із 2009 р. показники офіційної реєстрації помітно знижувались. Так, у 2009 р. було зареєстровано 15445 злочинів, учинених неповнолітніми, питома вага яких у структурі злочинності загалом становить 5,2%, у 2010 р. – 17342 злочини (питома

вага – 5,3%) [4], у 2011 р. – 17846 (питома вага – 5,6%), у 2012 р. (до 20.11. 2011) – 14238 (питома вага – 5,0%) [5].

За період 2013–2017 рр. кількість злочинів, учинених неповнолітніми, продовжувала скорочуватись, при чому їх рівень знижувався щорічно. У 2013 р. було зареєстровано 8781 злочин (питома вага в структурі злочинності становить 1,5%), у 2014 р. – 7467 (питома вага – 1,4%), у 2015 р. – 6647 (1,3%), у 2016 р. – 5230 (0,9%), у 2017 р. – 5608 (1,1%) [6].

Зазвичай кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, є меншою, ніж кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень. Так, у 2017 р. було виявлено 4298 осіб (вік від 14 до 18 років), які вчинили кримінальні правопорушення, у 2016 р. – 4000 осіб указанного віку [7].

Аналогічна картина спостерігається щодо співвідношення виявлених осіб і засуджених. Так, А.П. Закалюк зазначає, що цей показник завжди відрізняється від показника судової статистики стосовно кількості осіб, засуджених за їх учинення, в бік зменшення останнього. Стосовно злочинності неповнолітніх розбіжність названих показників є найбільш виразною. Наприклад, у 2005 р. було засуджено 17,6 тис. неповнолітніх, що менше на 5,1 тис. осіб, ніж було виявлено. Розбіжність пояснюється значною кількістю неповнолітніх, яких звільнено від кримінальної відповідальності [3, с. 471].

До якісних ознак злочинності належать її *структура* та характер. Аналіз якісних ознак за тривалий період допомагає розкрити реальні тенденції й закономірності злочинності. Структура злочинності – це її якісна характеристика, яка обумовлена характером і ступенем суспільної небезпеки злочинів, що до неї належать, і вимірюється співвідношенням груп злочинів. Від структури злочинності залежить і «напрямок головного удару» в боротьбі з нею [8, с. 70–71]. Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів злочинів відносно їх загальної кількості. Питома вага – це відсоткове співвідношення частини злочинності до її загальної величини.

Структура злочинності неповнолітніх, на відміну від інших видів злочинності й злочинності дорослих, характеризується певними особливостями. За даними українських кримінологів, за період 1991–2006 рр. у структурі злочинності неповнолітніх переважають злочини корисливого та корисливо-насиленницького спрямування, зокрема крадіжки, грабежі, розбої, тілесні ушкодження, вбивства, хуліганство. За період з 1992 р. по 2002 р. частка крадіжок у структурі злочинності неповнолітніх становила 68% [9, с. 128–133].

Т.А. Третьякова (дослідження 2002 р.) зазначила, що в структурі злочинності неповнолітніх переважають крадіжки приватного майна (45%), крадіжки державного й колективного майна (26%), грабежі (6%), розбійні напади (2%), злісне хуліганство (6%). Чимало також убивств, тілесних ушкоджень і звалтувань. Майже 10% злочинів пов'язані з незаконним уживанням наркотиків [2, с. 262]. Тобто переважна частина злочинів – це злочини проти власності.

За спостереженнями А.П. Закалюка (період 2000–2006 рр.), у структурі злочинності неповнолітніх відбулись помітні зміни. Серед злочинів неповнолітніх 2/3 становили крадіжки, кожним десятим злочином був грабіж, близько 5% – хуліганство, 3% – незаконне заволодіння автотранспортом. Стрімко зростала питома вага неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері наркообігу, у тому числі переважно без мети збуту наркотиків. Картина злочинності неповнолітніх помітно змінилась у 2006 р. Передусім скоротилась кількість крадіжок на 43,5%. Таке різке скорочення крадіжок за доволі нетривалий період (один рік), причому після «зменшення» їх кількості у 2005 р. на 46 тис., за фактичної незмінності кількісних і якісних характеристик, чинників, що їх зумовлюють, безумовно, є наслідком проведеної в червні 2005 р. зміни законодавства, зокрема ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якою штучно завищено вартість викраденого, що тягне кримінальну відповідальність за вчинення крадіжок [3, с. 472].

У зв'язку з наступними змінами законодавства щодо розміру крадіжки як злочину (кримінальна відповідальність передбачена за умови, якщо розмір викраденого майна становить більше ніж 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян), які були проведені у червні 2009 р. [10], ситуація дещо змінилась. Кількість крадіжок знову зросла, а їх питома вага в структурі злочинності неповнолітніх досягла попередньої величини.

За останні п'ять років (з 2013 р. по 2017 р.) структура злочинності неповнолітніх майже не відрізняється від структури попередніх років. Значну частку в структурі злочинності неповнолітніх становлять тяжкі злочини, їх 44%. Питома вага особливо тяжких становить 1%. У структурі злочинності неповнолітніх, як і раніше, переважають злочини проти власності, злочини проти життя і здоров'я особи, транспортні, наркотичні злочини та злочини проти громадського порядку й моральності. Незначну частку становлять злочини проти громадської безпеки та злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і злочини проти журналістів. Це переважно злочини, пов'язані з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Найчисленнішу групу злочинів становлять крадіжки, питома вага яких у структурі злочинів, учинених неповнолітніми, є такою: у 2013 р. – 59,2%, у 2014 р. – 61%, у 2015 р. – 64%, у 2016 р. – 62,8%, у 2017 р. – 61%. Питома вага крадіжок загалом становить 74%. Отже, крадіжки становлять 3/4 усіх злочинів, учинених неповнолітніми. Найбільш поширеними після крадіжок є грабежі, розбій, шахрайство.

Друге місце за поширеністю посідають злочини проти життя і здоров'я особи. Їх питома вага в структурі злочинності неповнолітніх становить 8%. Серед цих злочинів дві третини становлять легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також убивства. Серед убивств, учинених неповнолітніми, невелика частка кваліфікованих, зокрема це вбивства за попередньою змовою групою осіб, з корисливих і хуліганських мотивів, з особливою жорстокістю.

Третє місце посідають «транспортні» злочини (злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту). Їх питома вага в структурі злочинності неповнолітніх – 7%. Найбільш поширені – це незаконне заволодіння транспортним засобом і порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

При цьому питома вага незаконного заволодіння транспортним засобом у структурі всіх транспортних злочинів, учинених неповнолітніми, становить 91%.

Четверте місце – це «наркотичні» злочини (злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення). Їх питома вага в структурі злочинності неповнолітніх становить усього 3%. Порівняно з попередніми роками, кількість наркотичних злочинів за останні 5 років скоротилась майже в 5 разів. Якщо за період з 2006 р. по 2011 р. їх щороку реєструвалось близько 1200 злочинів, то за останні 5 років щороку реєструвалось у середньому 240 злочинів. Серед цієї групи злочинів найбільшу частку становлять злочини, передбачені ст. 309 Кримінального кодексу (далі – КК) України («Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту») і ст. 307 КК України («Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»).

На п'ятому місці за поширеністю серед злочинів, учинених неповнолітніми, – злочини проти громадського порядку та моральності. Їх питома вага в структурі злочинності неповнолітніх – 2%. При цьому в структурі цих злочинів більшість – це хуліганство, а також наруга над могилою, розбещення неповнолітніх.

Показники офіційної реєстрації свідчать про те, що неповнолітні, як правило, не вчиняють злочини проти основ національної безпеки, злочини проти волі, честі й гідності особи, злочини проти безпеки виробництва, злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, військові злочини, злочини проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку.

Щодо *географії* дослідники відмічають, що злочинність неповнолітніх більш поширена в містах, ніж у сільській місцевості. Проте сільська злочинність має високу латентність [3, с. 475]. Що стосується місця вчинення злочинів неповнолітніми, то вказано на тенденцію його переміщення з вулиць, громадських установ до приміщень, зокрема до помешкань сім'ї, сусідів, інших осіб, а також до складів, комор, гаражів, будівельних майданчиків, місць розташування виробництв, начальних закладів, торгових точок, особливо з продажу алкогольних напоїв. До 80% злочинів неповнолітніх учинені неподалік від місця проживання, роботи або навчання. Значну частину, особливо в літній період, становлять злочини, вчинені в місцях відпочинку, «на природі», в курортній місцевості, у приміському транспорті. Стосовно *часу вчинення* злочинів неповнолітніми, характерним є те, що більше ніж половину злочинів учинено у вечірній час (після 22 години), а в зимовий період – після 20 години [3, с. 476].

Значна кількість злочинів учиняється неповнолітніми, що перебувають у стані *алкогольного сп'яніння або наркотичного збудження*. Загалом 15% усіх злочинів учиняється у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [9, с. 268]. О.Г. Кальман зазначає, що, за даними вибіркового дослідження, у такому стані було вчинено до 90% насильницьких і до 70% корисливих злочинів [11, с. 236]. За період з 1992 р. по 2000 р. питома вага осіб, які вчинили злочини в стані алкогольного сп'яніння, у загальній кількості злочинів, учинених неповнолітніми, становила 13,3% [9, с. 131]. За даними МВС України, у стані алкогольного сп'яніння неповнолітніми вчинено у 2004 р. 10,3%, у 2005 р. – 10,8% усіх злочинів цих осіб [3, с. 477]. За період 2016–2017 рр. ця частка скоротилась до 7,6%.

Серед злочинів неповнолітніх досить велика частка *групових злочинів*. За даними Т.А. Третьякової (2002 р.), групові злочини серед неповнолітніх становлять 60–70% [2, с. 268]. А.П. Закалюк відзначає, що майже половину (у 2005 р. – 49,7%) злочинів неповнолітні вчиняли в складі групи, а крадіжок, грабежів, хуліганств, вимагань і зґвалтувань – до 75–80%. Однак склад та інші якісні характеристики злочинних груп неповнолітніх значно відрізняються залежно від виду й ситуації вчинення групового злочину. Заздалегідь сплановані злочини, зокрема крадіжки з квартири, товаросховищ, баз, складів, а також розбої, вчинені в зазначених місцях, здійснювали, як правило, невеликі групи (до 3 осіб), що зорганізовані та діяли більш-менш тривалий час. Ситуативні групові злочини, які по деяких видах останніх, зокрема зґвалтуваннях, викраденнях автомоботранспорту, грабежах, становлять більше їх половини, а хуліганських проявів – понад 73%, частіше вчиняли більш чисельні групи (до 5–7, а іноді й до 10 й більше осіб) без чіткої попередньої організації та тривалої підготовки і згуртування. Останнім часом опубліковані цікаві висновки фахівців у галузі етології та еволюційної психології щодо біологічних і соціальних передумов підліткового гуртування, особливо ситуативного, як прояву генетичної програми розвитку загалом зграйних істот, що мотивується здебільшого підсвідомо прагненням отримати прихильність і схвалення подібних істот. У складі попередньо організованих груп зросла питома вага неповнолітніх, що раніше притягалися до кримінальної відповідальності (до 7–8%). *Рецидивна злочинність* серед неповнолітніх, питома вага якої декілька років тому перевищувала 17%, у 2004–2005 рр. зменшилася до 11,6%. Цей показник нижчий, ніж серед дорослих (у 2005 р. – 19,7%). Проте, враховуючи, що питома вага неповнолітніх серед усіх злочинців значно менша (9,6% у 2005 р.), рівень рецидиву серед них варто визнати високим [3, с. 477].

Автори підручника «Кримінологія», виданого у 2002 р., відмітили негативні на той час тенденції злочинності неповнолітніх:

1) її кількісні показники зростали в середині 90-х рр. минулого століття, потім намітилась стабілізація, а з 1996 р. навіть щорічне зниження рівня в середньому на 1–2%;

2) спостерігається все більша орієнтація на корисливі та корисливо-насильницькі злочини (крадіжки, грабежі, розбійницькі напади), тільки у 2001 р. кількість учинених розбійницьких нападів за участю неповнолітніх зросла майже на 10%;

3) збільшення кількості злочинів, які потребують кримінальної «кваліфікації» (квартирні крадіжки, викрадення автомоботранспорту, рекет тощо);

4) подальше «омолодження» злочинності. Так, 1/5 злочинів учиняється підлітками, які не досягли 14-річного віку, тобто не є суб'єктами злочину;

5) зростання питомої ваги дівчат серед злочинців, їхньої участі в тяжких злочинах (розбійницьких нападах, зґвалтуваннях і навіть убивствах);

6) учинення тяжких злочинів з незначних приводів, а то й узагалі без приводу, їх виняткова жорстокість і зухвалість;

7) поява «нетрадиційних» для неповнолітніх злочинів (ритуальних убивств, самозахопленнь, вандалізму тощо);

8) збільшення так званих «фонових» проявів (уживання наркотиків, пияцтво, токсикоманія, проституція, небажання займатись суспільно ко-рисною працею, поширення венеричних хвороб і СНІДу);

9) зростання кількості осіб, що мають психічні відхилення від норми, перебувають в обмеженій осудності або пограничному з неосудністю стані;

10) збільшення випадків співучасті неповнолітніх злочинців з дорослими, які, як правило, виступають у ролі організаторів чи підбурювачів злочинів;

11) посилення групового характеру злочинності неповнолітніх, яка набуває дедалі більшої організованості [2, с. 268–269].

Висновки. Аналіз стану злочинності неповнолітніх за період з 2013 р. по 2017 р., зокрема його рівня і структури, свідчить про досить помітне, порівняно з попередніми роками, зниження рівня злочинів, учинених неповнолітніми, і водночас майже незмінні показники структури злочинності неповнолітніх. Найвищі показники рівня злочинності неповнолітніх відмічені в 1995 р. (41648 зареєстрованих злочинів), а найнижчі – у 2016 р. (5230 зареєстрованих злочинів). Проте таке зменшення рівня злочинності зумовлене не лише його фактичним зменшенням, а поступовим скороченням кількості населення, виїздом молоді з метою працевлаштування за кордон, а також відсутністю офіційної реєстрації злочинів на території з традиційно високим рівнем злочинності – в окупованих частинах Донецької та Луганської областей, Автономній Республіці Крим.

У структурі злочинності неповнолітніх «традиційними» є злочини проти власності, а саме крадіжки (становлять 74% від усіх злочинів, учинених неповнолітніми). Також велику частку становлять тілесні ушкодження, грабежі, хуліганство, незаконне заволодіння транспортним засобом, убивства.

Подальше вивчення особливостей рівня і структури злочинності неповнолітніх та інших її кількісно-якісних показників сприятиме більш ефективній протидії цьому виду злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванов Ю.Ф., О.М. Джука. Кримінологія: навчальний посібник. Київ: Вид. ПАЛІВОДА А.В. 2006. 264 с.
2. Кримінологія: підручник для студ. вищих навч. закл. / за заг. ред. О.М. Джуки. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
4. Стан та структура злочинності в Україні / Департамент інформаційних технологій МВС України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.
5. Стан та структура злочинності в Україні / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.
6. Статистична інформація. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&c=fo.
7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2016/2017 рр. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&c=fo.
8. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина: курс лекцій. Київ: Кондор, 2006. 192 с.
9. Наумова І.В. Стан злочинності неповнолітніх у 1992–2000 рр. Науковий вісник НАВСУ. 2001. № 4. С. 128–133.
10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна: Закон України від 4 червня 2009 р. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 43. Ст. 640.
11. Кримінологія (Загальна та Особлива частини): підручник / за ред. проф. І.М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.